

Wyrobisz, Andrzej

"Oczerki istorii izuczenia sibirskogo goroda konca XVI - pierwoj połowiny XVIII wieka", D. Ja. Rezun, pod red. O. N. Wiłkowa, Nowosibirsk 1982 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 74/4, 769-772

1983

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

— Opolczyka i później nie stracił z nim kontaktu” (s. 231). Autor sam wspomniał już wcześniej (s. 116—117) dokument Opolczyka z 23 listopada 1374, w którym świadkiem, obok Dymitra, był Awdaniec. I później te dwie osoby występują razem na dokumentach, np. 27 września 1389 (ZDMłp. cz. VI, nr 1561) i 1 października 1389 (ZDMłp. cz. VI, nr 1562). Podobnie zbędna jest wątpliwość, czy Dymitr był w Krakowie w czasie wystawiania dokumentu w dniu 14 października 1389, w którym zapisał część dóbr swoim bratanom (s. 260—261). Obecność jego potwierdza dokument wystawiony dzień wcześniej (ZDMłp. cz. VIII, nr 2555). Sprostowania wymaga też uwaga, że po Dymitrze objął urząd podskarbiego Hinczka z Przemankowa (s. 227—228). Rachunki dworu informują, iż przed 1393 r. podskarbiem był Dzierzko Łopaciński (Rach., s. 164). Natomiast Dymitr jako marszałek koronny pojawia się w źródłach nie od 26 października 1390, jak podaje autor (s. 227), lecz już od 5 sierpnia t.r. (KDKK cz. II, nr 369), co potwierdza dokument z 16 sierpnia 1390 (KDMK cz. I, nr 74).

Mimo dyskusyjności niektórych tez książka Kazimierza Myślińskiego warta jest lektury. Stanowi ona ważny wkład do podejmowanych w ostatnich latach badań nad karierami społeczno-politycznymi w średniowiecznej Polsce. Ponadto ma cenną zaletę — dobrze się ją czyta, a nowe — nawet kontrowersyjne — oceny i wnioski inspirują do dalszej dyskusji.

Grażyna Rutkowska

D. Ja. Rezun, *Oczerki istorii izuczenija sibirskogo goroda konca XVI — pierwoj połowiny XVIII wieka*, pod red. O. N. Wiłkowa, Akademia Nauk SSSR, Sibirskoje Otdielenie, Institut Istorii, Filologii i Filosofii, Izdatielstwo „Nauka”, Nowosibirsk 1982, s. 220.

Recenzowana tu książka jest czwartą z kolei pozycją z serii redagowanej przez O. N. Wiłkowa, a poświęconej historii miast na Syberii w okresie do Rewolucji Październikowej. O ile poprzednie trzy tomy składały się każdy z kilkunastu rozpraw różnych autorów i o rozmaitej tematyce¹, o tyle omawiany tutaj tom napisany został w całości przez jednego badacza i poświęcony jednemu zagadnieniu: kształtowaniu się historiografii miejskiej i świadomości historycznej w miastach syberyjskich od czasu ich powstania w ostatnim dwudziestolecu XVI w. aż do połowy XVIII stulecia.

Temat to ważny nie tylko z punktu widzenia historii historiografii, historii nauki albo dziejów kultury, lecz także dlatego, że gromadzenie wiedzy o przeszłości i związane z tym kształtowanie świadomości historycznej jest bardzo ważnym zjawiskiem społecznym, czynnikiem konsolidującym wielkie grupy społeczne. Historia wiedzy o przeszłości miast syberyjskich i syberyjskiej historiografii miejskiej może okazać się niezwykle ważna dla poznania procesów formowania się społeczeństwa kolonialnego na Syberii i jego świadomości, a co za tym idzie poznania w ogóle historii kolonizacji Syberii. Jak wiadomo syberyjskie miasta odegrały w kolonizacji tej krainy szczególną i doniosłą rolę, czego dowodzi m.in. fakt, że Sybirski prikaz był obok Razriadnego prikazu jednym z dwóch urzędów centralnych inicjujących i nadzorujących budowę nowych miast w państwie rosyjskim w XVI i XVII w.² Historia miast syberyjskich to historia miast kolonialnych, a ta jest dotąd słabo zbadana. Stąd duże znaczenie studiów prowadzonych przez D. J. Rezuna także dla światowej historiografii miast kolonialnych.

¹ Zob. PH t. LXXI, 1980, nr 2, s. 377—386.

² G. W. Alfierowa, *Organizacja stroitielstwa gorodow w russkom gosudarstwie w XVI—XVII wiekach*, „Woprosy Istorii” 1977, nr 7, s. 50—66.

Powstanie właściwej historiografii miejskiej na Syberii poprzedziła działalność urzędowych kancelarii w XVI i na początku XVII w. W praktyce kancelaryjnej kształtowało się pojęcie o mieście jako osadzie różniącej się od wsi, obronnej, posiadającej cerkiew, będącej ośrodkiem handlu i rzemiosła, co było podstawą dla poczucia odrębności miasta i odrębności jego historycznej genezy. W ówczesnych kancelariach kształtował się też zakres terminów takich jak *gorod* i *ostrog*, których znaczenie wtedy starannie rozróżniano. Każdy z tych terminów miał określony zasięg semantyczny i oznaczał określone treści społeczne, gospodarcze i kulturowe³. Było to wynikiem pewnych doświadczeń historycznych i wyrazem historycznej świadomości. Sporządzając urzędową dokumentację diacy często sięgali do akt starszych szukając w nich historycznej argumentacji, a więc gromadzili i kształtowali wiedzę o przeszłości. Częste powoływanie się w urzędowych pismach na daty zakładania miast rozwijane było w całe ekskursy o przeszłości. Również w suplikach przedkładanych przez *szluzitych liudiej* pojawiały się w argumentacji wywody historyczne będące swego rodzaju twórczością historiograficzną. Całą tę produkcję aktową, jej terminologię, zasób pojęć o przeszłości autor słusznie traktuje jako fazę przygotowawczą rozwoju historiografii miejskiej, przyjmując za L. N. Puszkariewem, iż tworząc jakiegokolwiek źródła pisane ludzie zakodowują w nich informacje o swoim sposobie myślenia, w tym także o swoim stosunku do przeszłości i pojmowania historii⁴.

Drugi etap formowania się wiedzy o przeszłości miast syberyjskich przypadł — według autora — na okres od czwartego do ósmego dziesiątka lat XVII w. Obok twórczości kancelaryjnej, zawierającej momenty historyczne, pojawiły się wówczas pierwsze latopisy, w których odnotowywano wydarzenia dotyczące historii miast syberyjskich, przede wszystkim latopis stroganowski oraz latopis S. Jesipowa. Pod koniec tego okresu powstała „Polityka” J. Kriżanicza, filozoficzny traktat o państwie i władzy, w którym autor zwracał uwagę na miasta syberyjskie i ich rolę jako ośrodków wojskowych i administracyjnych, a także handlowych i przemysłowych.

Kriżanicz był również autorem „Istorii o Sibiri”, napisanej na przełomie dziewiątej i dziesiątej dekady XVII w., a więc już w trzecim okresie rozwoju wiedzy o historii Syberii wedle periodyzacji Rezuna. W okresie tym, obejmującym ostatnią tercję XVII w., powstały jeszcze dwa ważne dzieła zawierające wiadomości o historii miast syberyjskich: sprawozdanie z podróży przez Syberię do Chin Nikołaja Spafarija z 1675 r. oraz opisanie Syberii Wieniukowa. Obaj autorzy byli pracownikami Posolskiego prikazu, a ich dzieła mają charakter relacji podróżników, opartych na własnych obserwacjach i zasłyszanych po drodze opowieściach. Jednak może właśnie dlatego zwłaszcza dzieło Spafarija jest cennym źródłem mówiącym o kształtowaniu się historycznej świadomości wśród mieszkańców Syberii, którzy byli jego informatorami.

Na ósmą i dziewiątą dekadę XVII w. przypadły początki właściwej historiografii miejskiej na Syberii. Z tego czasu pochodzą najstarsze latopisy. Genezę tego latopisarstwa autor wiąże z jednej strony z istniejącym już wówczas poczuciem, iż Syberia jest ojczyzną zamieszkałej tam od kilku pokoleń ludności ruskiej, z drugiej zaś z zaznaczającymi się tam napięciami społecznymi. Dawniej początków historiografii syberyjskiej dopatrywano się dopiero na przełomie XVIII i XIX w. i wiązano je z przybyciem zesłańców, którzy pierwsi przynieśli na te tereny ducha wolności i poczucie społecznej krzywdy oraz potrzebę wyrażania tego w pisarstwie

³ Op. rec., s. 21. D. J. Rezun, *Ewolucja poniatij „gorod” i „ostrog” w prikaznom dietoproizwodstwie XVII wieka*, „Woprosy Istorii” 1979, nr 10, s. 172—176.

⁴ L. N. Puszkariew, *Klassifikacija russkich pismiennych istocznikow po otieczestwiennoj istorii*, Moskwa 1975, s. 95.

historycznym. Ośrodkami najstarszego syberyjskiego dziejopisarstwa było Wierchoturie, Bieriezow, Tara, Tobolsk, Tomsk, Kuznieck, Jenisejsk, Irkuck i Jakuck. Wszystkie te miasta były ważnymi ośrodkami wytwórczości przemysłowej na Syberii, przede wszystkim zaś ośrodkami handlu i tranzytu, co nie było bez znaczenia dla ich rozwoju kulturalnego i możliwości uprawiania tam twórczości dziejopisarskiej. Nieprzypadkowo też Tobolsk, Tomsk, Jenisejsk i Irkuck były w XVII w. miastami *razriadnymi*, czyli ośrodkami dyspozycyjnymi w sprawach budowy nowych miast, centrami administracyjnymi, w których gromadzona była dokumentacja aktowa, a więc historyczna.

Ewolucja tego syberyjskiego miejskiego dziejopisarstwa zaczęła się od dzieł o charakterze ogólnym, dotyczących całej Syberii, i zmierzała do komponowania latopisów poświęconych poszczególnym miastom. Od przeważającej tematyki wojennej autorzy latopisów przechodzili stopniowo do zagadnień gospodarczych, społecznych i spraw kultury. W miarę rozwoju syberyjskiego latopisarstwa doskonaliły się jego metody, poszerzała baza źródłowa, latopiścy sięgali po coraz to nowe źródła i coraz wnikliwiej i krytyczniej je wykorzystywali. Autor poddał szczegółowej analizie treść dziewięciu syberyjskich latopisów z lat 1687—1723, badając ich wzajemne zależności, zasięg zainteresowań autorów, społeczne konteksty.

Zjawisko historiografii miejskiej w dobie przedprzemysłowej znane jest z wielu krajów i miast europejskich. Dość przypomnieć kroniki miast niemieckich, kroniki florenckie i weneckie, w Polsce starannie pielęgnowaną historiografię gdańską⁵ bądź sporadycznie pojawiające się dziełka historiograficzne w Krakowie⁶, czy nawet w miastach małych jak Żywiec⁷, nie wspominając już obfitej twórczości parahistorycznej, jaką bywała produkcja w różnych kancelariach akt zawierających historyczną argumentację. Historiografia miejska i mieszczańska świadomość historyczna, występująca z rozmaitym nasileniem w społeczeństwach o strukturze stałowej, była zjawiskiem bardzo charakterystycznym dla przedprzemysłowych społeczności miejskich i zarazem bardzo ważnym, stanowiła bowiem czynnik konsolidujący mieszczaństwo jako grupę społeczną, a więc decydujący o jego odrębności i o jego sile politycznej. Czy jednak bujny rozwój różnych form wiedzy historycznej i historiografii miejskiej na Syberii od początku powstawania tamtejszych miast był wyrazem siły i jednolitości tamtejszego mieszczaństwa? Należy wątpić, zwłaszcza że i w samej Rosji mieszczaństwo nie było wówczas liczącą się siłą społeczną. Na rozwój historiografii miast syberyjskich wpływały jeszcze inne czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Do ważnych czynników zewnętrznych należało niewątpliwie państwo, które prowadziło kolonizację Syberii i dla którego ostoją były właśnie syberyjskie miasta jako punkty militarne i siedziby władz. Państwu zależało więc na umocnieniu tych miast, a także na utrwalaniu ideologii związanej z rosyjską kolonizacją Syberii i w tym celu aparat państwowy inspirował rozwój twórczości historiograficznej. D. J. Rezun wielokrotnie podkreśla w swej rozprawie ten aspekt syberyjskiej historiografii miejskiej, w której bardzo wcześnie pojawiło się coś w rodzaju gloryfikacji państwa jako twórcy miast na Syberii (car i jego urzędnik — wojewoda, jego ludzie — *służącyje ljudi* byli twórcami miast wedle latopisów) i gloryfikacji miast i mieszczan jako kolonizatorów tej prowincji, szercyeli rosyjskiej kultury, utrwalających władztwo rosyjskiego państwa na tych obszarach.

⁵ Zob. J. Dworzaczkowa, *Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku*, Gdańsk 1962.

⁶ Np. *Kronika mieszczanina krakowskiego*, wyd. H. Barycz, Kraków 1930; *Dziennik zdarzeń w mieście Krakowie w czasie konfederacji barskiej pisany przez Wojciecha Mączeńskiego, kupca i obywatela krakowskiego*, wyd. W. Konopczyński, Kraków 1911.

⁷ *Andrzeja Komonickiego Dziejopis żywiecki*, cz. 1, wyd. S. Szczęotka, Żywiec 1937.

Czynnikiem wewnętrznym kształtującym miejską historiografię na Syberii było środowisko społeczne, z którego wywodzili się lub z którym byli związani autorzy latopisów: było to środowisko monasterów, posadów, ale także kupców, przede wszystkim zaś urzędników i *służących ludzi*, a więc osób związanych z aparatem władzy państwowej. Nie dziwi fakt, że historiografia syberyjska jest jakby bardziej świecka niż tradycyjne ruskie latopisarstwo. Autentyczni mieszcza- nie odegrali niewielką rolę w tworzeniu dziejopisarstwa syberyjskiego. Mimo, że określa się je mianem miejskiego i mimo, że historia syberyjska miast zajmuje w nim wiele miejsca — nie była to jednak w ostatecznym rozrachunku historio- grafia mieszczańska.

Książka D. J. Rezuna potwierdza poglądy tych historyków, którzy uważają, że potęgę nowożytnej Rosji i jej pozycję światowego mocarstwa stworzyły nie refor- my Piotra Wielkiego lecz wiek XVII, w którym już ujawniła się wszechobecność państwa. Państwa kolonizującego Syberię, budującego miasta, kierującego gospo- darką i życiem społecznym, kreującego kulturę i ideologię, także historiografię. W twórczej potędze tego państwa tkwiła jego siła, ale i słabość — wykluczała ona bowiem wszelką aktywność samego społeczeństwa, które stawało się li tylko pod- miotem i narzędziem działania państwa. Dlatego miejska historiografia syberyjska nigdy nie stała się mieszczańską, a mieszczaństwo tamtejsze nigdy nie odegrało samodzielnej twórczej roli w historii.

Autor doprowadził swoje rozważania do połowy XVIII w. Następny etap roz- woju wiedzy o przeszłości Syberii otwierają prace G. F. Millera. Zapowiedzią studium nad nim autor kończy recenzowaną rozprawę.

Andrzej Wyrobisz

Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, Temple Smith, London 1978, s. 365.

Niełatwo jest określić, do jakiego gatunku pisarstwa historycznego należy zali- czyć niniejszą książkę. Sam autor uważa ją za esej lub raczej zbiór dziewięciu esejów, ściśle powiązanych i tworzących jednolitą całość. Praca nie jest oparta na wynikach własnych, szczegółowych badań autora; zestawienie dorobku historyków, etnologów, socjologów i antropologów kulturowych z dodatkiem wielu własnych refleksji i hipotez jest jednak bardzo umiejętne i sugestywne. Miejskami książka przypomina sposobem argumentacji i stylem narracji tak klasyczne pozycje, jak „Jesień średniowiecza” Johana Huizingi czy „Kryzys świadomości europejskiej” Paula Hazarda.

Peter Burke jest angielskim historykiem średniego pokolenia, dawniej wy- kładowcą historii kultury umysłowej na uniwersytecie Sussex, obecnie w Cam- bridge. Jest autorem cenionego studium „Venice and Amsterdam: A Study of Seventeenth-century Elites”; bywał także w Polsce, biorąc m.in. udział w sesji naukowej poświęconej badaniom nad konsumpcją luksusową w szesnasto- i sie- demnastowiecznej Europie, zorganizowanej przez Instytut Historii PAN w 1981 r.

W niniejszej pracy Burke stawia sobie za cel opisanie i interpretację kultury ludowej w Europie we wczesnym okresie nowożytnym, od około 1500 r. do około 1800 r. Zajmuje się całym kontynentem, koncentrując wszakże uwagę na obszarach zachodniej i południowej Europy. Z wielu możliwych definicji pojęcia kultura wy- biera tę, która mówi, że jest to „system zmieniających się znaków, postaw i war- tości oraz form i symboli, w których są one wyrażane lub pod postacią których się przejawiają” (s. XI). Stwierdza również, że interesować go będzie wszystko, co nie stanowi kultury elity, kultury oficjalnej, będącej częścią wielkiej europej-